

ИДЕЯТА ЗА „ДОМ” В ПОГРЕБАЛНИТЕ ОБРЕДИ ОТ САМОКОВСКО

Бони Петрунова

Археологически институт с музей към БАН

Веселин Хаджиангелов

Исторически музей – Самоков

Изследването на погребалната обредност отдавна се е утвърдило като благодатна тема за анализиране на материално-битовите и културно-духовните потребности на хората. Етнографията и фолклористиката са направили много в това отношение (Хр. Вакарелски, Ст. Генчев, Г. Лозанова и др.). Сериозно внимание в научната литература се обръща и на погребалните обичаи на древните народи. Все още, обаче, епохата на Късното Средновековие остава недостатъчно проучена, което прекъсва връзката между времето на Второто българско царство и периода XIX-XX век, върху които се разпростират етнографските анализи. Археологическите проучвания в тази посока подпомагат и допълват изследванията върху народната духовна култура, която за дългия период на робството практически е синоним на цялата култура.

Един от важните компоненти на погребалния обред е изграждането на гробната яма. Целта на настоящето съобщение е да анализира някои идеи, залегнали в обредите, извършвани при направата на гроба, като обвърже данните от археологическото проучване на некрополи от османския период с исторически и етнографски сведения за епохата.

Две години поред, в двора на Бельова черква до гр. Самоков се проучва обширен некропол, материалите от който го датират в периода XI-XIX век. При разкопаването на гробовете бяха констатирани няколко вида гробни съоръжения, които вероятно отговарят и на хронологическите етапи в използването на гробището. Във всички случаи гробната яма е била много старателно оформяна, дори когато в нея са откривани препогребани кости. Различия се откриват и по отношение на материала, с който са оформяни стените и подът. Най-често следите от изтляло дърво показват, че става въпрос за лека дървена конструкция, вероятно дъски, по дългите страни на гробната яма, понякога от запад на изток и много рядко под скелета на погребания. В някои случаи поставянето на дъски се комбинира с частично или цялостно ограждане от камъни. С характерни за района речни волути (обли камъни) са били направени и каменни могилки над гробове от по-късния период.

Една група гробове, проучени източно от абсидата на църквата се отличават по отношение на оформянето на гробното пространство. Вероятната реконструкция би изглеждала така – тялото е полагано върху дъска (носилка), а страничните дъски са прикрепяни към нея чрез 4/6/12 бр. големи ковани железни клинове. Така оформените гробове са и най-ранните открити засега в некропола.

Археологическите данни напълно съвпадат със сведенията на Хр. Марков, публикувано в Сборник за народни умотворения, т. 8, 1895, 264: „... Мъртвия полагат на дъното на гроба и след туй полагат две дъски от страните, които се прикрепват и придържат посредством два или три напречни клинове, без обаче да се употребяват в този случай железни пирони (гвоздеи). ... отгоре турят и трета дъска.”. Това описание показва един късен вариант на откритите в Бельова черква гробни съоръжения.

В няколко гроба бяха намерени и следи от плътни материи – черги или одеяла, които са били постилани върху дъските, а вероятно с тях е увиван и покойникът. Старателно подготвяното ложе е имало и възглавница от нетраен материал (етнографските сведения за тези възглавници са, че са се пълнили с цветя или с дрехи на починалия). Под някои черепи се откриват камъни, тухли, керемиди.

Археологическите данни потвърждават сведенията, че в направата на гроба се влага идеята за „дом”, втори дом на покойника – място, където ще пребивава тялото му и където душата може да се връща. В своето изследване на погребалните обреди от Михайловградско (дн. Монтанско) В. Гарнизов отбелязва, че пространствената организация на гробището повтаря пространствената структура на селището, като, съответно, гробището е „селище на мъртвите”, хората, живеещи в махали, се погребват и в отделни парцели, „гробищни махали”, а всеки гроб отговаря на идеята за дом.¹ Тази закономерност при устройството на гробището и гроба е валидна за цялата територия, обитавана от българи, тъй като за тях е характерна единна обичайна система, като регионалните различия са преобладаващи, а не категорични и се проявяват в детайлите. Идеята за „дом” при погребалната практика има по-широк обхват. Тя включва цялото гробно пространство – гробната яма, ковчега (ако има такъв), гробното ложе и надгробие. Известна е практиката над гроба да се поставят малки дървени къщички или каменното надгробие да се покрива със символи, които позволяват влизането или излизането на душите, т. е. свободния им преход между два свята.

Гробът, като понятие за жилище, независимо от неговото устройство, на много места се упоменава като „къща”. В народните оплаквателни песни, той е наречен „кукя”. Хр. Вакарелски илюстрира тази представа със следната песен, записана от В. Стоин²:

Стига си мамо плакала:

не можа рахат да лежа
от твоите ясни гласове
и ми къщата прокапа
със твоите сълзи бистрите!

Доказателство за това, че в Самоковско гледат на гроба като на дом са и предметите, които се откриват при археологическите проучвания. При погребения са поставяни вещи, които да му служат, лични предмети, от които ще има нужда: монети, храна, много често накити, битови съдчета – напр. чаша, тасче от керамика или метал. С този обред се постигат най-малко две неща. Мъртвецът ще се чувства „добре” в новото си жилище, а неговото разположение към живите е изключително важно, тъй като той осъществява връзката със силите на Другия свят. От друга страна, добре „нагласеният” покойник няма да има причини да се връща в къщи при живите и да ги безпокои. Това е част от една богата обредност, свързана със страха от превъплъщаване. Като по-обща мярка в тази посока е и оформянето на гроба като затворено пространство, оградено пространство, което да прекъсне връзката между живота и смъртта.

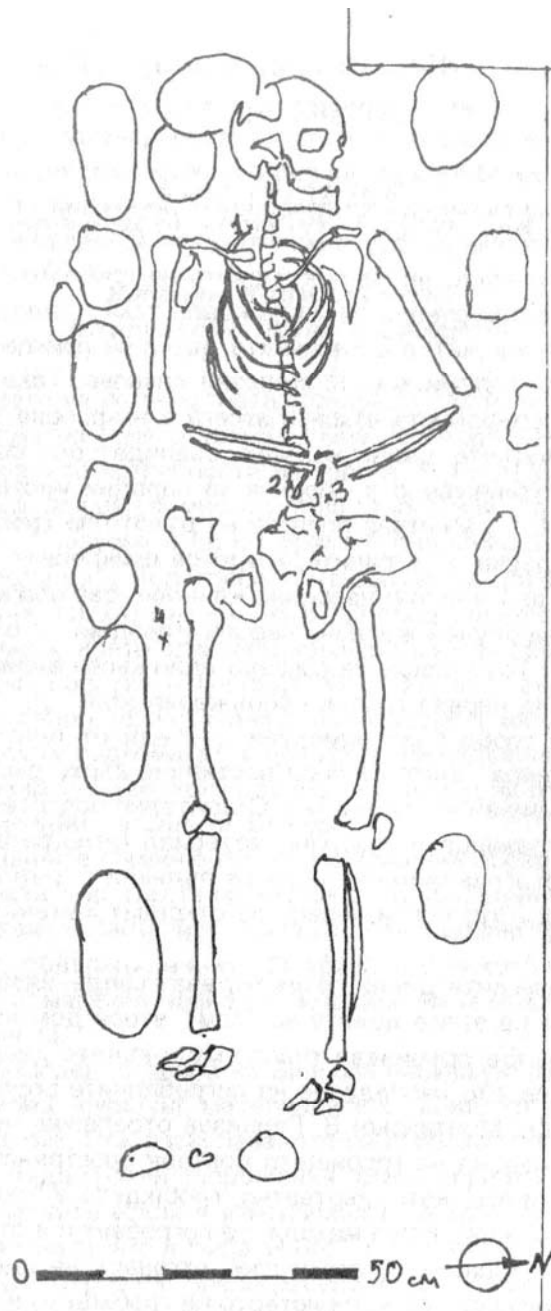
В християнския погребален обред от Късното Средновековие се преплитат архаични елементи. Между езическата идея за смъртта като друга форма на живот и християнския стремеж за постигане на вечен покой е постигнато единство. Идеята за „вечния дом”, съществувала у траки и прабългари, се проявява в християнската погребална практика от Средновековието. Това е комплекс от сложни, асимилиращи се една на друга, форми и практики, с явни следи от дълго преосмисляне и трансформация. В късносредновековни некрополи ние откриваме само късните, рудиментни (остатъчни) доказателства за езически ритуали, както и за светоусещането, върху основата на което се формира цялостната ни народностна култура.

Още едно доказателство за връзката между гроба и дома е регистрираното и по археологичен път многократно използване на една и съща гробна яма от починали хора от един род. Тази практика е характерна за всички южни славяни и у нас се прилага и до днес.

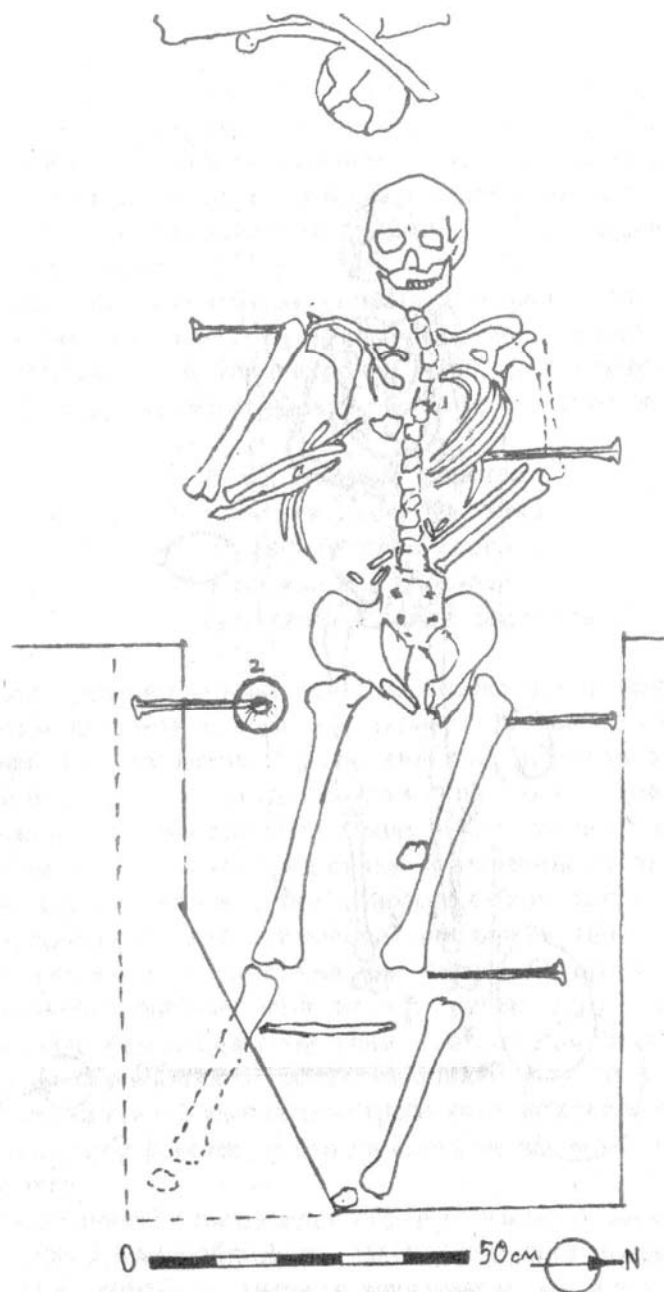
БЕЛЕЖКИ

- 1. Гарнизов, В.** Вещи и пространство в погребалните и поминални обреди от Михайловградско. В: сп. Български фолклор, кн. 3, 1986, 25-26.
- 2. Вакарелски, Хр.** Български погребални обичаи. С., 1990, 126. Цит. по **Стоин, В.** Народни песни от Североизточна България, т. 1. С., 1962 г., № 653.

ПРИЛОЖЕНИЯ



Фиг. 1 Бельова черква. Гроб No. 3. Дълбочина - 0, 6 м.
Находки: 1. 2 бр. телени копчета; 2. Мънисто от стъклена
паста; 3. Метален пръстен с червен камък; 4. Седефен на-
крайник за броеница.



Фиг. 2 Бельова черква. Гроб No. 18. Дълбочина - 1, 10 м.
 Находки: 1. Фрагменти от връв; 2. Сребърен тас; 3. 5 бр.
 железни клинове под костите; 4. 8 бр. клинове над костите.



Фиг. 3 Бельова черква. Гроб No. 15. Дълбочина - 0,90 м.
 Находки: 1. Монета; 2. Метално кръстче; 3. Телено копче;
 4-7. Телени копчета; 8-9. Железни подкови за ботуши;
 10. Бронзов пръстен.
 ===== - следи от изтляло дърво